

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ
ΜΥΘΟΙ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ¹

ΧΡΥΣΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Δρ Φιλολογίας Παν/μίου Ἀθηνῶν
Παν/μιο Ἀαχεν Γερμανίας

Τὶς τελευταῖες δεκαετίες, ἰδιαιτέρως μετὰ τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδος στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση, προσφάτως δὲ μὲ τὴν ἔνταξή της στὴν Οἰκονομικὴ Νομισματικὴ Ἑνωση, συνηθίσαμε νὰ ἀποφαινόμαστε ὅτι δὲν μπορούμε νὰ φαντασθοῦμε τὴν Ἑλλάδα ἐκτὸς Εὐρώπης, ἔστω κι ἂν εἶναι κοινὴ συνείδηση ὅτι ἡ χώρα μας ὄχι μόνο γιὰ λόγους γεωγραφικοὺς, ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν πολιτισμὸ της, τὸν ψυχισμὸ καὶ τὴν νοοτροπία τῶν κατοίκων της αἰωρεῖται μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ περάσωμε ἀπὸ αὐτὴ τὴν παραδοχὴ στὸ ἀντίστροφο ἐρώτημα: *Εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλογισθοῦμε τὴν Εὐρώπη χωρὶς τὴν Ἑλλάδα;* Ὁχι, βέβαια, ἐξ ἐπόψεως γεωγραφικῆς ἢ οἰκονομικῆς, ἀλλὰ καθαρὰ πολιτιστικῆς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι Ἑλλάδα καὶ Εὐρώπη ἔχουν κοινὰ σημεῖα, κοινὲς ρίζες, καθὼς ἡ Εὐρώπη καὶ ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ἔχουν ἐπηρεασθῇ καίρια ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ καὶ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα. Αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἡ ἑλληνικὴ σκέψη καὶ ἀντίληψη γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο εἶναι τὸ κοινὸ συνεκτικὸ στοιχεῖο ποὺ διατρέχει τὴν ἴδια τὴν ὕπαρξιν τῆς Εὐρώπης καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀποτελεῖ τὴν συνεκτικὴν ἰδέαν τοῦ σύγχρονου δυτικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ προσέγγιση αὐτὴ καὶ οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς γίνονται ὄχι μόνο ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς Ἑλληνες, ἀλλὰ εἶναι συνείδηση καὶ τῶν ὑπολοίπων

1. Εἰσήγηση στὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα Βρυξελλῶν (Βρυξέλλες, 8 Φεβρουαρίου 2004).

Ευρωπαίων, όπως πολύ καλά γνωρίζουν όσοι έχουν σχετική εμπειρία από την διαβίωση και την εργασία τους σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Όταν όμως εμείς οι Έλληνες καταφεύγουμε σε ανάλογες επισημάνσεις, για να μη θεωρούνται αυτές αφορισμοί και κενά νοήματος αποφθέγματα, πρέπει να τις στηρίζουμε με επιχειρήματα. Ευτυχώς οι φιλόλογοι έχουμε στην διάθεσή μας αποδεικτικά στοιχεία που συχνά αντλούμε από μύθους με έντονο συμβολισμό, από ιστορικά τεκμήρια, συνεκτικά ονόματα και από επιβιώσεις στοιχείων του παρελθόντος. Έτσι το θέμα *Έλληνισμός και Ευρώπη*, για να γίνει κατανοητό ως προς την συνεκτική σχέση των δύο μεγεθών και έννοιων, απαιτεί αναδρομή στην μακραίωνη ιστορία αλλά και τον μύθο και χρειάζεται προσοχή, για να προσδιορισθῇ τὸ οὐσιώδες και να αναδειχθουν οἱ διαχρονικές αξίες, που ἐπέδρασαν θεμελιακά, αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την ὑπαρξη της Ευρώπης και σχετίζονται με την Ελλάδα του χθές, του σήμερα καί, ἄς ἐλπίσουμε, και του αύριο.

Νὰ ἀρχίσουμε, λοιπόν, με τούς μύθους και τὰ ονόματα.

Όπως γνωρίζουμε ὅλοι τὸ ὄνομα *Ευρώπη* εἶναι ἑλληνικό και σημαίνει αὐτήν που ἔχει εὐρὺ βλέμμα, *εὐρεῖαν ὄπα*, αὐτὴ που με τὰ μεγάλα μάτια της ἀγκαλιάζει εὐρὺ χῶρο. Ἑλληνικός εἶναι και ὁ γνωστός μῦθος που συνδέεται με τὴν Ευρώπη και που λέει ὅτι κάποτε ζοῦσε στὴν Φοινίκη, στὰ παράλια τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, μιὰ ὁμορφη κοπέλα που τὴν ἔλεγαν Ευρώπη. Ἐνα πρωὶ ξύπνησε ἀναστατωμένη. Εἶχε δεῖ στὸν ὕπνο της πῶς δύο γυναῖκες, ἡ γῆ τῆς Ἀσίας καὶ ἡ ἀντικρινὴ γῆ, τὴν τραβοῦσαν καθεμιὰ πρὸς τὸ μέρος της. Τὴν ἐπομένη ἡμέρα ἡ Ευρώπη βγῆκε με τὶς φιλενάδες της νὰ μαζέψουν λουλούδια. Ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο, ψηλά, τὴν εἶδε ὁ Δίας και μαγεύτηκε. Μεταμορφώθηκε σ' ἕναν πανέμορφο, δυνατό ταῦρο και κατέβηκε στὸ λιβάδι ὅπου ἔπαιζαν τὰ κορίτσια. Πλησίασε ἥρεμα τὴν κοπέλα, χαμήλωσε και τῆς ἔκανε νόημα ν' ἀνέβῃ στὴν ράχη του. Ἡ Ευρώπη ἀνέβηκε καί, στὴν στιγμὴ, ὁ ταῦρος ἄρχισε νὰ τρέχῃ ξέφρενα. Πέρασαν τὴν στεριά, ὄρμησαν πάνω ἀπὸ τὴν θάλασσα κι ἔφτασαν στὴν Κρήτη. Καὶ τότε ὁ Δίας τῆς ἀποκάλυψε ποιὸς ἦταν. Ἡ Ευρώπη, ἀπὸ τὴν ἔνωσή της με τὸν Δία, γέννησε τρεῖς γιούς, που τὸ ὄνομά τους ἔμελλε νὰ γίνῃ γνωστὸ στὰ πέρατα τοῦ κόσμου: τὸν Μίνωα, βασιλιὰ τῆς Κνωσοῦ, τὸν Σαρπηδόνα, βασιλιὰ τῆς Λυκίας, και τὸν Ραδάμανθη, τὸν πιὸ σοφὸ και γνωστικὸ ἄνθρωπο τοῦ καιροῦ του.

Ἡ ἀποκρυπτογράφηση τοῦ μύθου δηλώνει τὴν πρώτη νίκη τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς Ἀσίας. Νίκη ποὺ θὰ συνεχίσῃ ὁ Θησέας, ὅταν θὰ φέρῃ ἀπὸ τὴν χώρα τῶν Ἀμαζόνων τὴν Ἀντιόπη, ἡ ὁποία θὰ γίνῃ γυναίκα του. Ἡ νίκη κατὰ τῆς Ἀσίας θὰ κορυφωθῇ μὲ τὴν ἔκβαση τῆς πρώτης πανελλήνιας ἐκστρατείας κατὰ τῆς Τροίας, ἡ ὁποία ἔχει τὴν σημασία ἀντιασιατικοῦ ἀγώνα. Αὐτὴ ἡ ἐκτίμηση δὲν εἶναι σημερινή, ἀλλὰ τοῦ πρώτου ἱστορικοῦ, τοῦ Ἡροδότου². Τὸν πρώτο ἀγώνα, μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἀρπαγῆς τῆς ὥραιας Ἑλένης, περιγράφει ὁ Ὅμηρος στὴν *Ιλιάδα*, ἔργο ποὺ μαζὶ μὲ τὴν *Ὀδύσσεια* ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴ τῆς λογοτεχνίας ὅλης τῆς εὐρωπαϊκῆς γραμματείας καὶ ἔχει μεταφρασθῇ σὲ ὅσες γλῶσσες σχεδὸν καὶ ἡ Ἀγία Γραφή.

Ὁ ἀγώνας κατὰ τῆς δεσποτικῆς Ἀσίας θὰ συνεχισθῇ ἀργότερα στὸν καθαρὰ ἱστορικό χρόνο μὲ τοὺς Περσικοὺς πολέμους. Οἱ Ἕλληνες, Ἀθηναῖοι, Σπαρτιάτες, Πλαταιεῖς καὶ ἄλλοι, στὸν Μαραθῶνα, τὶς Θερμοπύλες, τὴν Σαλαμίνα, τὶς Πλαταιές, τὸ Ἀρτεμίσιο, δηλώνουν μόλις τὸν 5ο αἰῶνα π.Χ. τὴν ἀπόφαση τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος νὰ ζήσει ἐλεύθερο ἐναντὶ ὁποιοῦδήποτε τιμήματος, ἀκόμη καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς.

Αὐτὸς ὁ ἀγώνας θὰ γίνῃ ἡ βασικὴ καταβολὴ τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς βίας καὶ τῆς σιδηρόφρακτῆς ἐπιβολῆς. Γι' αὐτὸ οἱ βρετανοὶ μαθητὲς τῆς βικτωριανῆς ἐποχῆς, ὅταν ρωτήθηκαν γιὰ τὶς σπουδαιότερες νίκες τοῦ στρατοῦ τῆς κραταιᾶς τότε ἀγγλικῆς αὐτοκρατορίας, μνημόνευσαν πρῶτα τὶς ἀρχαιοελληνικὲς νίκες κατὰ τῶν Περσῶν³. Αὐτὴ ἡ ἀπάντηση ἦρθε μετὰ τὴν ἀκόλουθη τοποθέτηση τοῦ μεγάλου ἀγγλοῦ ποιητῆ Σέλλεϋ: "*Τὰ θέσμιά μας, ὁ τρόπος τῆς σκέψης μας, ὅλα εἶναι ἐλληνικά. Εἴμαστε ὅλοι Ἕλληνες*". Καὶ στὴν Γαλλία ὁ Σατωμπριάν, ὅταν μαθαίνει τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου στὰ χέρια τῶν Τούρκων (τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1826), ἐκφράζει στὸν ἐλβετὸ φίλο του Ντυμὰν τὴν θλίψη του καὶ τελειώνει: "*Ὅσο γιὰ μένα εἶμαι, θὰ μείνω πάντα καὶ θὰ πεθάνω Ἕλληνας*". Αὐτὰ εἶναι μερικὰ μόνο δείγματα -γιατὶ μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὑπάρχει τὴν ἴδια περίοδο καὶ τὸ ἰσχυρότατο φιλελληνικὸ κίνημα- ποὺ σηματοδοτοῦν

2. Ἡροδ., 1,3,2-4,16 (*Τὴν γὰρ Ἀσίην καὶ τὰ ἐνοικέοντα ἔθνηα βάρβαρα οἰκιοῦνται οἱ Πέρσαι, τὴν δὲ Εὐρώπην καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἡγνεται κάχωρίσθαι*).

3. Ἐ. Γλυκατζῆ-Αρβελέρ, *Ἑλληνισμὸς καὶ Εὐρώπη*, ἐκδ. Ἰδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Ἀθήνα 1999, σ. 12

τὴν διαμόρφωση κοινῆς συνείδησης τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, μὲ ἀφορμὴ τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς Ἀσίας στὸν μῦθο καὶ τὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ τὴν ἱστορία.

Στὸν μῦθο ἡ εὐρωασιατικὴ μάχη ὑλοποιεῖται πάντα μὲ τὴν ἀρπαγὴ ἐμβληματικῶν γυναικῶν: ἀνέφερα τὴν Εὐρώπη, τὴν Ἀντιόπη καὶ τὴν Ἑλένη στὸν Τρωικὸ πόλεμο, νὰ προσθέσω καὶ τὴν Μήδεια κατὰ τὴν Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία, ἡ ὁποία βέβαια δὲν ἀπήχθη, ἀλλὰ ἀκολούθησε ἐκούσια τὸν Ἰάσονα. Οἱ μῦθοι προσδιορίζουν ἔτσι τὸν χῶρο ποὺ διεκδικεῖ ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Περιλαμβάνει τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου, τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο (τὸ δείχνει ὁ μῦθος τῆς Εὐρώπης), τὸν Εὐξείνιο Πόντο, μὲ τὸ χρυσόμαλλο δέρας τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ τὸ βασίλειο τῶν Ἀμαζόνων μὲ τὸν Θησέα. Αὐτὸς ὁ περίγυρος συμπίπτει μὲ τὰ γεωγραφικὰ σύνορα τῆς ἡπείρου Εὐρώπης, ὅπως τὰ καθόρισαν οἱ ἀρχαῖοι γεωγράφοι καὶ ἱστορικοί, Στράβων, Ἑρατοσθένης καὶ λοιποί. Ἀλλὰ καὶ πέρα ἀπὸ τοὺς μύθους, ἂν δοῦμε τὴν κινητικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ τὸν 7ο αἰῶνα π.Χ. μὲ τὸν ἀποικισμό, διαπιστώνομε ὅτι τὸν ἴδιο χῶρο κάλυψαν οἱ ἄποικοι ξεκινῶντας ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ φθάνοντας ἕως τὴν Μασσαλία καὶ τὴν Ἰταλία, τὴν Μεγάλῃ Ἑλλάδα.

Εἶναι προφανές, λοιπόν, ὅτι οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι προσδιορίζουν τὴν Εὐρώπη στὴν γεωγραφικὴ καὶ ἀνθρωπολογικὴ τῆς διάσταση. Εἶναι ἐπίσης πασιδῆλο ὅτι ἀρκεῖ ἡ ἀρχαιοελληνικὴ ἱστορία γιὰ νὰ δηλώσῃ τοὺς ἀγῶνες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ἐναντίον τοῦ ἀσιατικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς βίας. Ὅμως ἡ ἐρμηνεία αὐτῶν τῶν ἀγῶνων εἶναι ἀδύνατη, ἂν δὲν θεμελιωθῇ στὶς ἀξίες, τὶς ἀρετὲς καὶ στοὺς κώδικες τιμῆς τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πνεύματος, ὅπως διαμορφώθηκαν ἀπὸ τοὺς μεγάλους διανοητές, φιλοσόφους, ρήτορες καὶ ἐμπνευσμένους πολιτικούς, πάντα στὸ πλαίσιο τῆς πόλης-κράτους. Ἀρετὴ, ἡ μόνη ἐθελούσια δουλεία, ἔγραφε ὁ Πλάτων⁴. Σὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἀναβαπτίσθηκε πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα ἡ Εὐρώπη, δηλώνοντας μὲ τὸν ὄρο ποὺ ἐπέλεξε, **Ἀναγέννηση**, τὴν ἐπάνοδο ἀκριβῶς, τὴν παλιννόστηση καὶ τὴν δημιουργικὴ συνάντηση μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη.

Ἡ ἱστορικὴ σύρραξη μὲ τὴν Ἀσία συνεχίσθηκε σὲ νέα μορφή μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐναντίον τῆς Περσικῆς Αὐτοκρα-

4 Πλάτων, *Συμπ.* 183 a.

τορίας. Τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα διαδόθηκε καὶ μαζί ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα στὸν τότε γνωστὸ κόσμος. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς βοήθησε κατόπιν τὴν ρωμαϊκὴ πνευματικὴ ἀναγέννηση, τὴν διεθνὴ χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας καὶ τὴν γρήγορη διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Στὰ ἑλληνικὰ γράφονται τὰ τέσσερα Εὐαγγέλια, οἱ Ἐπιστολές, οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου. Στὰ Ἑλληνικὰ καὶ ἡ πρώτη μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἡ μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα. Ἑλληνικὰ ἦταν τὰ πρῶτα κέντρα τοῦ χριστιανισμοῦ, Ἐφεσος, Σμύρνη, Πέργαμος, Λαοδίκεια, Φιλαδέλφεια. Σὲ ἑλληνικὸ ὥρο συγκαλοῦνται οἱ ἑξι πρῶτες οἰκουμενικὲς σύνοδοι, ποὺ ἐπεξεργάσθηκαν καὶ διατύπωσαν τὰ δόγματα τῆς νέας πίστεως. Ἐπομένως, θὰ πρέπη νὰ τονίσουμε ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴν ἑλληνικὴ προτεραιότητα στὴν θεμελίωση τῆς θρησκευτικῆς Εὐρώπης, στὴν θεμελίωση δηλαδὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ Ἑλένη Γλυκατζῆ-Ἀρβελέρ παρατηρεῖ γιὰ τὸ θέμα αὐτό: "*Ὁ κατὰ Χριστὸν βίος, ἡ σωτηριολογικὴ πρακτικὴ, εἶναι γιὰ τὴν Εὐρώπην ὄχι μόνο ἐνοποιὸς βάση πνευματικότητας τῶν πληθυσμῶν της, ἀλλὰ καὶ πηγὴ ἀστείρευτης καλλιτεχνικῆς, κυρίως εἰκαστικῆς αἰσθητικῆς, ἔμπνευσης καὶ δημιουργίας*"⁵.

Γιὰ νὰ εἴμαστε ὅμως δίκαιοι δὲν εἶναι μόνο ἡ γλῶσσα τὸ ἑλληνικὸ δάνειο στὸν Χριστιανισμό. Χρησιμοποιεῖται τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα στὸ σύνολό του, ἰδιαίτερος ἀπὸ τοὺς μεγάλους πατέρες, Βασίλειο, Γρηγόριο καὶ Ἰωάννη Χρυσόστομο, γιὰ τὴν θεμελίωση τῶν δογμάτων, δεδομένου ὅτι στηρίχθηκαν στὴν ἀποδεικτικὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ ἔκφραση τοῦ Χριστιανισμοῦ χρησιμοποιεῖ μορφὲς ποὺ πρῶτοι οἱ Ἕλληνες ἐπεξεργάστηκαν.

Τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν διασφάλιση τῆς κατακερματισμένης ἐθνολογικῆς, ἀλλὰ ἐνιαίας πνευματικῆς, χριστιανικῆς Εὐρώπης θὰ συνεχίσῃ ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, πολεμώντας κατὰ τῶν Περσῶν ἐπὶ αὐτοκράτορα Ἡρακλείου καὶ κατὰ τῶν Ἀράβων τὸ 717 μ.Χ., ἀντιμετωπίζοντας ἔτσι τὴν ἀραβικὴ μουσουλμανικὴ προέλαση. Μποροῦμε σήμερα νὰ φαντασθοῦμε πόσο διαφορετικὴ θὰ ἦταν ἡ Εὐρώπη καὶ ὁ πολιτισμὸς της, ἂν δὲν εἶχε ἀνακοπῇ τότε ἡ προέλαση τῶν Ἀράβων. Τὸ Βυζάντιο θὰ ὑπερασπισθῇ ἀργότερα τὰ ἀνατολικά σύνορα τῆς Εὐρώπης καὶ θὰ πέσῃ τελικὰ μαχόμενο ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν.

5. ὁ.π., σ. 17.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἦταν ἀπόλυτα συνεπεῖς μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ χαρακτήρα τῆς αὐτοκρατορίας τους, ἀφ' ἑνὸς γιατί ἀπετέλεσαν τὸν προμαχῶνα ἐναντίον τοῦ ἀσιατικοῦ κινδύνου καὶ ἀφ' ἑτέρου γιατί ἦταν τὸ διαρκὲς ἐργαστήριον γιὰ τὴν διάσωση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας. Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ ἐπιμείνωμε, γιὰ νὰ συμβάλωμε, κατὰ τὸ δυνατόν, στὴν διάλυση ἐνὸς μύθου ἄγνοιας ἢ κακοπιστίας ποὺ συκοφαντεῖ τὸ Βυζάντιο ἀποδίδοντας ἀνυπόστατους ἀρνητικούς χαρακτηρισμούς. Χάρη στὰ μοναστήρια καὶ τὶς μοναστικὲς ομάδες ἀντιγραφῆς σώθηκαν τὰ πνευματικὰ ἔργα τῶν μεγάλων φιλοσόφων, ἱστορικῶν καὶ τραγικῶν ποιητῶν. Χάρη στοὺς ἐμπνευσμένους σχολιαστὲς, ποὺ ἦταν καὶ μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ὅπως ὁ Εὐστάθιος καὶ ὁ Φώτιος, γνωρίζομε τὸ βάθος τῆς ἀρχαιο-ἐλληνικῆς γραμματείας.

Καὶ πάλι ἡ κατ' ἐξοχὴν εἰδικὴ στὸ θέμα Ἑλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ παρατηρεῖ: "*Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία συνέχισε ἀκούραστα ἐπὶ μακροὺς αἰῶνες τὶς ὑποχρεώσεις τοῦ ἐλληνισμοῦ ἀπέναντι στὴν ἱστορία, σύμφωνα μὲ τὶς ὑποθήκες μιᾶς πανάρχαιας ἀρετῆς ποὺ διεύρυνε καὶ βάθυνε ἡ οἰκουμενικὴ χριστιανικὴ πίστη καὶ ποὺ τὴν κληροδότησε στὴν μοντέρνα Εὐρώπη: ἐννοῶ τὸν σεβασμὸ στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀγάπη γιὰ τὸν συνάνθρωπο*"⁶.

Ἡ μαρτυρία τῆς ἱστορίας γιὰ τὸ συγκεκριμένο ζήτημα εἶναι καταλυτικὴ. Τὸ Βυζάντιο ἐκχριστιάνισε τοὺς Σλάβους χάρις στὸ μεγαλόπνοο σχέδιο τῶν Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν μοναχῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, τοὺς ὁποίους ὁ πάπας ἀνακήρυξε ἁγίους τῆς Εὐρώπης. Τὸ Βυζάντιο ἐξελλήνισε γλωσσικὰ καὶ πολιτιστικὰ ποικίλες ομάδες νομαδικῶν φύλων, χωρὶς νὰ καταφύγει στὴ βία.

Μετὰ τὸ 1453 καὶ τὴν ὑποδούλωση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Εὐρώπη τῆς Δύσης παραμένει ἀνεξάρτητη καὶ ἀλώβητη ἀπὸ τὴν ἀσιατικὴ βία, ἐνῶ ὁ ἐλληνισμὸς πολιορκημένος καὶ καθημαγμένος μάχεται γιὰ αἰῶνες. Ἐπειδὴ ὁμως, ὅπως λέει καὶ τὸ ποντιακὸ τραγούδι *ἡ Ρωμανία κι ἂν πέρασε, ἀνθεῖ καὶ φέρει κι ἄλλο*, οἱ καταπεπονημένοι ἀπὸ τὴν μακραίωνη σκλαβιά Ἑλληνες δὲν θὰ ἐγκαταλείψουν τὸν πόθο γιὰ ἐλευθερία καὶ θὰ διεκδικήσουν τὸν 19ο αἰῶνα μὲ μακροχρόνιο ἀγῶνα τὴν θέση τους πάλι στὴν Εὐρώπη. Στυλοβάτες τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ ἡ

6. ὁ.π., σσ. 20-21.

έλληνική γλῶσσα, ή ἀρχαιοελληνική πνευματική κληρονομιά και ή ὀρθοδοξία.

Ἀρκετές φορές ἀναφέρθηκαν στην εἰσήγησή μου οἱ ὅροι *ἀρχαῖο ἐλληνικό πνεῦμα, ἀρχαία ἐλληνική σκέψη καί ἀρχαιοελληνική πνευματική κληρονομιά*. Για νά εἶναι ὁμως οἱ ὅροι αὐτοὶ λειτουργικοὶ πρέπει νά προσδιορισθῇ μέ ἀκρίβεια τὸ περιεχόμενό τους καὶ νά ἐρευνηθῇ κατὰ πόσον εἶναι ζωντανοὶ καὶ ἔχουν ἰσχὺ στην σύγχρονη πλέον πραγματικότητα τῆς Εὐρώπης.

Τὸ *ἀρχαῖο ἐλληνικό πνεῦμα* περιλαμβάνει συγκεκριμένο τρόπο σκέψης ποὺ δὲν εἶναι βέβαια μονοδιάστατος, ἀλλὰ συνέχεται ἀπὸ κοινὲς ἀξίες μέ πρώτη τὴν αὐτόνομη ἀξία Ἐνθρῳπος. "*Πάντων χρημάτων μέτρον εἶναι τὸν ἄνθρωπον*"⁷, ὑποστηρίζει ὁ σοφιστὴς Πρωταγόρας. Ἐτσι ξεκινᾷ ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ προσέγγιση, καταγραφή καὶ μελέτη τῆς ἱστορίας μέ τὸν πρῶτο εὐρωπαϊὸ ἱστορικό, τὸν Ἡρόδοτο, ποὺ γράφει για νά μείνουν ἀνεξίτηλα μέσα στὸν χρόνο τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸν Θουκυδίδη, τὸν πρῶτο ἐπιστήμονα ἱστορικό, ποὺ καταγράφει τὴν ἀνθρώπινη δράση, για νά μείνει *κτῆμα ἔσαι*. Μεριμνᾷ δηλαδή για τὴν διάσωση τῆς ἱστορικῆς μνήμης, ποὺ καταξιώνει τὴν αὐτόνομη καὶ ὑπεύθυνη πράξη προσώπων καὶ συνόλου. Ἀπὸ τότε ὁ βασικός αὐτὸς στόχος τῆς Ἱστορίας δὲν ἔχει ἀναθεωρηθῇ.

Ὁ Ἐνθρῳπος ἔγινε ἐπίσης τὸ κέντρο τῆς ποίησης, τῆς φιλοσοφίας, τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, τοῦ θεάτρου. Τὸ ἀρχαῖο ἐλληνικό δράμα, τραγωδία καὶ κωμωδία, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς συνθετώτερες ἐκφράσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶναι ἐλληνικὴ ἐπινόηση. Οἱ ἥρωες καὶ οἱ ἥρωίδες τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλῆ, τοῦ Εὐριπίδη, τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ τοῦ Μενάνδρου ἀναδείχθηκαν σὲ διαχρονικοὺς καὶ ὑπερτοπικοὺς χαρακτήρες, ποὺ συγκινοῦν, προκαλοῦν καὶ προβληματίζουν.

Τὸν ἀνθρωπο ξαναβρίσκει ἡ Εὐρώπη μέ τὸν εὐρωπαϊκὸ ἀνθρωπισμό, κατὰ τὴν περίοδο τοῦ δεύτερου Διαφωτισμοῦ (τέλος 17ου αἰῶνα καὶ 18ο), καθὼς ὁ πρῶτος ἔχει ἤδη προϋπάρξει στην Ἀθήνα τὴν ἐποχὴ τῶν Σοφιστῶν (5ο καὶ 4ο π.Χ. αἰῶνα), ἀκριβῶς μέ τίς ἴδιες παραδοχὲς καὶ διεκδικήσεις:

- Τὴν πίστη στην λογικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου,

7. Πλάτων, *Κρατύλ*. 385 e-386 a.

- Τὸν σεβασμὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀνθρωπιὰ δηλαδή -ἃς θυμίσω ἐδῶ τὴν πρώτη ἔκφραση γνήσιου ἀνθρωπισμοῦ ποὺ ἀκούσθηκε ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλῆ, οὗτοι συνέχθην ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν⁸. "Μέσα ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνη μποροῦμε νὰ ἀνασυνθέσουμε τὴν ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς συνείδησης", ὑποστηρίζει ὁ Γάλλος ἑλληνιστὴς Πιερ Βιντάλ-Νακέ.
- Τὴν θεσμικὴ κατοχύρωση τῆς προστασίας τοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ νόμους συγκεκριμένους καὶ ἐγκεκριμένους ἀπὸ τὴν κοινότητα, ἀνθρώπινα δικαιώματα δηλαδή,
- Τὴν ἀναγνώριση τοῦ ρόλου τῆς παιδείας.

Ἀρχαιοελληνικὴ σύλληψη ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀλληλεγγύης, ποὺ ἀρχικὰ στηρίχθηκε στὸ αἶσθημα ὅτι ὅλοι εἶναι τὸ ἴδιο ἀδύναμοι θνητοὶ ποὺ ἀφανίζονται σὰν τὰ φύλλα τοῦ δάσους, γι' αὐτὸ χρειάζονται τὴν βοήθεια τῶν συν-ἀδυνάμων συνανθρώπων. Στὴν Ὀδύσεια⁹ διαβάζομε "σὰν ἀδελφὸς εἶναι ὁ ξένος καὶ ὁ οἰκέτης" ἢ "ἀπὸ τὸν Δία εἶναι σταλμένοι ὅλοι οἱ ξένοι καὶ οἱ ζητιάνοι"¹⁰.

Ἐκδήλωση ἐπίσης τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος ἀποτελεῖ ἡ κριτικὴ σκέψη, ὁ ὀρθολογισμὸς, ὅπως μορφοποιήθηκε καὶ ἐκφράσθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ ἔδωσε ἀργότερα στὴν Εὐρώπη τὴν τεχνολογικὴ τῆς ὑπεροχῆ.

Ὁ πολιτισμὸς τῆς Εὐρώπης στηρίχθηκε στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑποστήριξαν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἓνα σύνολο, στὸ ὁποῖο ἐπικρατεῖ τάξη, καὶ ἀνακάλυψαν τὶς διαφορὲς μορφὲς αὐτῆς τῆς τάξης: γιὰ τὴν νόηση εἶναι ἡ νομοτέλεια, γιὰ τὶς αἰσθήσεις ἡ ὁμορφιά, γιὰ τὸ δραστήριο πνεῦμα ἡ δικαιοσύνη.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες τὰ ὀνόματα τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἑλληνικά, ὅπως ἄλλωστε εἶναι ἑλληνικοὶ καὶ οἱ ὅροι ποὺ ἐκφράζουν τὴν μητέρα τῶν ἐπιστημῶν, τὰ μαθηματικά, καθὼς καὶ τὴν μητέρα τῆς σκέψης, τὴν φιλοσοφία. Ὁ μεγάλος σύγχρονος γερμανὸς διανοητὴς Bruno Snell παρατηρεῖ: "τὴν σχέση ἀνάμεσα στὴ γλῶσσα καὶ στὴν δημιουργία τῶν ἐπιστημονικῶν ὅρων μποροῦμε νὰ τὴν παρακολουθήσουμε μόνο

8. Ἀντιγ. στ. 523

9. θ 546 ἀντί κασιγνήτου ξεῖνο, θ' ἰκέτης τε τέτυκται.

10. ζ 207 ... πρὸς γὰρ Διὸς εἰσὶν ἅπαντες / ξεῖνοί τε πτωχοί τε.

στά ελληνικά, γιατί μόνο ἐδῶ οἱ ἔννοιες προκύπτουν ὀργανικά ἀπὸ τὴν γλῶσσα. Μόνο στὴν Ἑλλάδα δημιουργήθηκε ἡ θεωρητικὴ σκέψη αὐτόνομα, μόνο ἐδῶ ὑπάρχει γηγενὴς ἐπιστημονικὴ ὁρολογία. Ὅλες οἱ ἄλλες γλῶσσες ἀντλοῦν ἀπὸ αὐτὴν· εἴτε δανείζονται αὐτούσια τοὺς ὅρους εἴτε τοὺς μεταφράζουν καὶ τοὺς διευρύνουν. Αὐτὸ τὸ πνευματικὸ κατόρθωμα τῶν Ἑλλήνων συνέβαλε ὥστε οἱ ἄλλοι λαοὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν στὸν τομέα τῆς ὁρολογίας περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἐπέτρεπε ἡ δική τους γλῶσσα"¹¹. Αὕτὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς πολλές διαπιστώσεις ἐμβριθῶν μελετητῶν¹² καὶ πάντως αὐτὸ τὸ ζήτημα μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ θέμα ἄλλης εὐρύτατης εἰσήγησης, χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ ἐξαντληθῇ. Ἄς προσθέσω μόνο ὅτι ἐλληνικά εἶναι σὲ ὅλες τίς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες τὰ ὀνόματα: *θέατρο, τραγωδία, κωμωδία, ἱστοριογραφία, ἱστορία, δημοκρατία* κ.τ.λ.

Στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο ὀργανώθηκε τὸ πρῶτο μουσεῖο, στὴν Πέργαμο, στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο καὶ ἡ πρώτη βιβλιοθήκη, στὴν Ἀλεξάνδρεια. Δύο ὀνόματα καὶ δραστηριότητες, **μουσεῖο καὶ βιβλιοθήκη**, ποὺ ἐκφράζουν τὸν θαυμασμὸ γιὰ τὸ μεγαλεῖο τοῦ παρελθόντος, τὸν σεβασμὸ γιὰ τὸ προγονικὸ κλέος. Υἱοθετήθηκαν δὲ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ ἀποτελέσαν τὴν βάση τῆς ἐνιαίας πολιτιστικῆς παράδοσης καὶ ταυτότητας, βασικὸ δείγμα τοῦ πολιτισμοῦ της.

Μία ἄλλη σημαντικὴ συνεισφορὰ τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πνεύματος εἶναι ὁ τρόπος διαμόρφωσης κανόνων δικαίου. Οἱ κανόνες κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς ἐκπορεύονταν περισσότερο ἢ λιγώτερο ἀπὸ τὴν θρησκεία. Αὐτὸ ἀποτελοῦσε χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν ἀρχέγονων δικαίων. Ἡ ὑποδούλωση αὐτῇ τοῦ δικαίου στίς θρησκευτικὰ διήρκεσε περισσότερο σὲ ἄλλους λαοὺς. Τὸ ἀνήσυχο ὅμως καὶ φιλελεύθερο ἐλληνικὸ πνεῦμα σχετικὰ νωρὶς ἀπελευθέρωσε τὸ ἐλληνικὸ δίκαιο ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν θεῶν. "*Στὴν κλασικὴ ἐποχὴ μετέφεραν τὴν ἔδρα τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὸν ναὸ στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου*"¹³ παρατήρησε ὠραιότατα ὁ Σαρίπολος.

Ἄφῃσα τελευταῖο τὸ θέμα **τῶν πολιτικῶν θεσμῶν** καὶ τῆς ἐπιβίωσής τους στὴ σύγχρονη Εὐρώπη καὶ σὲ ὁλόκληρο τὸν πολι-

11. B. Snell, *Ἡ Ἀνακάλυψη τοῦ πνεύματος*, ἐκδ. MIET, Ἀθήνα 1989, σ. 97.

12. Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ἐπὶ τοῦ θέματος στὸ ἔργο τοῦ F. R. Adrados, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα 2003.

13. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1973, τόμος Γ2, σ. 538.

τισμένο κόσμο. Καί γι' αὐτὸ τὸ σημεῖο θέλω νὰ δώσω ἀρχικὰ τὸν λόγο στοὺς δύο μεγάλους διανοητὲς τοῦ 5ου αἰῶνα, τὸν ἱστορικὸ Θουκυδίδη καὶ τὸν πολιτικὸ Περικλῆ, γιὰ νὰ μᾶς παρουσιάσουν περιεκτικώτατα, μέσα ἀπὸ τὸν *Περικλέους Ἐπιτάφιο*¹⁴, τὴν ἰδεολογία καὶ τὴν λειτουργία μιᾶς κοινωνικοπολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς κοινότητας, ἡ ὁποία παραμένει γιὰ αἰῶνες ἀξεπέραστο πρότυπο μίμησης.

Οἱ Ἀθηναῖοι τιμοῦν τοὺς νεκροὺς τοὺς ποὺ ἔπεσαν ὑπὲρ πατρίδος, γι' αὐτὸ ἡ τιμὴ εἶναι ξεχωριστή. Γίνεται δημοσίᾳ δαπάνη, τὰ ὅσα ἐκτίθενται σὲ λαϊκὸ προσκύνημα γιὰ δύο μέρες, ἡ συμμετοχὴ στὴν ἐκφορὰ εἶναι πάνδημος, ἐκφωνεῖται ἐπιτάφιος τιμητικὸς λόγος καὶ ἡ ταφὴ γίνεται στὸ δημόσιο νεκροταφεῖο τῆς πόλης, τὸν Κεραμεικὸ, γιατί ὁ θάνατος αὐτῶν τῶν νεκρῶν δὲν εἶναι ἓνα μεμονωμένο οἰκογενειακὸ περιστατικὸ, ἀλλὰ θυσία ὑπὲρ πατρίδος. Ἔτσι ἡ ἐπικήδεια τελετὴ δὲν ἀφορᾷ μόνο στὴν οἰκογένεια, ἀλλὰ σὲ ὁλόκληρη τὴν πόλη, ἡ ὁποία καὶ ἀποδίδει τὴν ὀφειλόμενη τιμὴ καὶ ἀναγνωρίζει τὴν θυσία. Εἶναι φανερὸ ὅτι σὲ ἀνάλογες ἐκδηλώσεις τῆς σύγχρονης ζωῆς οἱ συμπεριφορὲς εἶναι πανομοιότυπες.

Στὸ βῆμα ἀνεβαίνει ὁ μεγάλος πολιτικός, ὁ Περικλῆς, ποὺ ἐπιλέγει νὰ ἐπαινέση τοὺς νεκροὺς, ἐγκωμιάζοντας πρῶτα τὴν πόλη, γιὰ τὴν ὁποία ἀγωνίσθηκαν καὶ προσέφεραν τὴν ζωὴ τους. Αὐτὴ ἡ ἐπιλογή του ἀποκαλύπτει τὴν ἀντίληψη τῆς ἀρχαιότητος, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ποιότητα τοῦ χαρακτήρα καὶ τὸ ἦθος τῶν πολιτῶν εἶναι ἀπόρροια τῆς ποιότητος καὶ τῆς λειτουργίας τῆς πολιτείας. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μίᾶ διαλεκτικὴ σχέση μεταξὺ πολιτείας καὶ πολίτη. Ἡ πολιτειακὴ ὀργάνωση, οἱ ἀρχές καὶ τὰ ἰδεώδη ποὺ κατευθύνουν τὴν δημόσια ζωὴ καὶ συνθέτουν τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς κοινωνίας ἀσκοῦν παιδευτικὴ ἐπίδραση καὶ ἐπηρεάζουν ἀποφασιστικὰ τὸ ἦθος τῶν πολιτῶν. Οἱ παρόντες νεκροί, τοὺς ὁποίους καλεῖται νὰ τιμήσῃ μὲ τὸν λόγο του ὁ Περικλῆς, ἀποδείχθηκαν γενναῖοι καὶ φιλοπάτριδες ἀκριβῶς γιατί ἔζησαν, ἀνδρώθηκαν καὶ διαμορφώθηκαν σὲ αὐτὴν τὴν συγκεκριμένη πόλη. Οἱ πολῖτες, λοιπόν, εἶναι ἀνάλογοι τῆς πολιτείας καὶ θυσιάζονται ἐνσυνειδήτως γι' αὐτήν, ὅταν πεισθοῦν ὅτι ἀξίζει ἡ ὑπεράσπισή της κάθε θυσία. Γιὰ τὴν οἰκοδόμηση στὴν πράξη αὐτῆς τῆς σχέσης ἀμοιβαιότητος μεταξὺ πολιτείας καὶ πολίτη ἐνδιαφέρονται καὶ οἱ σύγχρονες δημοκρατίες,

14. Θουκ. 2, 35-46.

χρονες δημοκρατίες, τὴν ἀποδέχονται ἀνεπιφύλακτα καὶ τὴν καταγράφουν στὰ προοίμια τῶν διαφόρων κειμένων. Βασικό, λοιπόν, χαρακτηριστικό αὐτῆς τῆς πόλης εἶναι ἡ **ἐλευθερία** ποὺ κατακτήθηκε χάρις στὴν ἀνδρεία τῶν προγόνων, δι' ἀρετὴν, καὶ διασφαλίστηκε ἀπὸ τοὺς ἐπιγενόμενους καὶ τοὺς συγχρόνους μὲ κόπο, οὐκ ἀπόνως¹⁵. Αὐτὴ ἡ ἐλευθερία, προϋπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἀπετέλεσε καὶ ἀποτελεῖ μόνιμη ἐπιδίωξη καὶ ἀδιαμφισβήτητη κατάκτηση τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ ὄχι μόνο.

Ἐπόμενο χαρακτηριστικό τῆς ἀθηναϊκῆς πόλης-κράτους εἶναι τὸ πολίτευμα: *Χρώμεθα γὰρ πολιτεία οὐ ζηλούση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέροις*¹⁶. Ἔχομε δηλαδή πολίτευμα ποὺ τὸ διακρίνει ἡ πρωτοτυπία καὶ ἀποτελεῖ παράδειγμα πρὸς μίμηση. Ποιὸ εἶναι αὐτὸ τὸ πολίτευμα; Ἡ περιγραφή ποὺ ἀκολουθεῖ συνιστᾷ τὴν πολιτικὴ κληρονομιά ποὺ κληροδότησε τὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ πνεῦμα στὴν ἀνθρωπότητα καὶ πρωτίστως στὴν Εὐρώπη. *Καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἔς ὀλίγους ἀλλ' ἔς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται. Δημοκρατία*, λοιπόν, λέγεται τὸ πολίτευμα, γιατί διοικοῦν οἱ περισσότεροι, **ὁ δῆμος**, ὁ λαός, καὶ ὄχι οἱ λίγοι. Διακρίνεται δέ, σύμφωνα πάντα μὲ τὸν Περικλῆ, ἀπὸ τὰ παρακάτω γνωρίσματα: *ισότης, ἰσονομία, ἀξιοκρατία, ἰσηγορία*.

Ὅλοι οἱ πολῖτες εἶναι ἴσοι καὶ συμμετέχουν ἅμεσα στὴν Ἐκκλησία τοῦ δήμου, στὴν Βουλὴ, στὰ δικαστήρια. Ἡ δημοκρατία ἐξασφαλίζει ἀπόλυτη ἰσότης γιὰ ὅλους τοὺς πολῖτες ἀπέναντι στὸν νόμο, ἀνεξαρτήτως καταγωγῆς καὶ οἰκονομικῆς κατάστασης. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὴν μεταχείριση ποὺ τοὺς ἐπιφυλάσσουν οἱ νόμοι, ὅταν καταφεύγουν στὰ δικαστήρια γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν ἰδιωτικῶν τους διαφορῶν, ὅπου ἀντιμετωπίζονται ὅλοι ὡς ἀπόλυτα ἴσοι. Ἐπομένως, ἡ σημερινὴ προσήλωση ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς καὶ τὶς κυβερνήσεις στὴν ἰσχὺ τῶν νόμων καὶ τὴν ἰσονομία εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ πρότυπο.

Τὸ πολυσυζητημένο αἶτημα τῆς ἐποχῆς μας γιὰ ἐφαρμογὴ τῆς **ἀξιοκρατίας** παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Περικλῆ ὡς κατακτημένη ἀρχὴ γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία. Ὑποστηρίζει, λοιπόν, ὅτι κάθε πολίτης προτιμᾶται γιὰ τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ ἀναδεικνύεται σὲ

15. Θουκ. 2, 36.

16. Θουκ. 2, 37.

αὐτὰ μὲ κριτήριο τὴν ἰκανότητά του καὶ τὴν προσωπικὴ του ἀξία καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἀνάδειξη στὰ ἀξιώματα ἢ φτώχεια ἢ ἡ ἀσημαντότητα τῆς κοινωνικῆς του θέσης. Ἐὰν πρόκειται ὁ πολίτης νὰ ἀναλάβῃ ὑπεύθυνη θέση στὴν διακυβέρνηση τῆς πόλης, δὲν ἰσχύει ἡ νομικὴ ἰσότητα, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀξιοκρατίας. Ἐτσι ἄλλωστε ὑποστασιοποιεῖται ἡ διακήρυξη ὅτι στὴ δημοκρατία κυβερνᾷ ὁ δῆμος, οἱ πολῖτες τῆς πόλης χωρὶς διακρίσεις· μόνη εἰδοποιὸς διαφορᾶ: ἡ προσωπικὴ ἰκανότητα, ὅχι τὰ πλούτη οὔτε ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ θέση. Τὸ ἴδιο τονίζουν ὁ Πλάτων, ὅταν λέει ὅτι "*τὸ πλῆθος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὸ χωρὶς καθαρὲς εὐθύνες καὶ ἀξιοκρατικὴ τάξη*", καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι "*πρέπει νὰ ἀνέρχονται στὰ ἀξιώματα μόνο ὅσοι εἶναι καλύτεροι καὶ ἰκανότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους*"¹⁷. Αὐθόρμητα μπορούμε ὅλοι νὰ ἀπαντήσωμε στὸ ἐρώτημα: Ἐχει διαφοροποιηθῇ καθόλου στὴν πορεία τῶν αἰώνων, παρὰ τὶς κοινωνικοπολιτικὲς ἀλλαγές, τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας "ἀξιοκρατία" καὶ ἡ ἀπαίτηση γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ της; Γι' αὐτὸ εἶναι διαχρονικὴ ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πνεύματος, ποὺ σφραγίζει τοὺς σύγχρονους θεσμούς.

Ἄλλο χαρακτηριστικὸ τοῦ πολιτεύματος εἶναι ἡ **ἐλευθερία** ποὺ ἀφορᾷ **στὴν ἰδιωτικὴ καὶ στὴν δημόσια ζωὴ** τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν. *Ἐλευθέρως πολιτεύομεν*¹⁸, διακηρύσσει ὁ Περικλῆς. Εἶναι μάλιστα ἀξιοπρόσεκτη ἡ περιγραφὴ ποὺ κάνει γιὰ τὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, γιατί καταδεικνύεται ἡ βαθύτατη καλλιέργεια, τὴν ὁποία δὲν μπορούμε νὰ ἀμφισβητήσωμε, καθὼς ὁ συγκεκριμένος ἐπιτάφιος λόγος ἐκφωνήθηκε σὲ ἀνοικτὸ ἀκροατήριον καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπεῖχε πολὺ τῆς πραγματικότητας, ἔστω κι ἂν εἶναι φυσικὸ νὰ ὑπάρχῃ κάποια δόση ὑπερβολῆς, ὅπως συμβαίνει σὲ τέτοιες περιπτώσεις ἐγκωμιαστικῶν λόγων.

Συγκεκριμένως, ἀναφέρει ὅτι καὶ στὶς καθημερινές τους σχέσεις οἱ πολῖτες βιώνουν τὴν ἐλευθερία, γιατί προσπαθοῦν νὰ ζοῦν ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ ἀμοιβαία καχυποψία καὶ δὲν δυσκολεύουν οὔτε στὸ ἐλάχιστο τὴν ζωὴ τῶν συνανθρώπων του. Διακρίνονται δηλαδὴ ἀπὸ ἀνεκτικότητα, ποὺ διευκολύνει τὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις καὶ πραγματώνει τὴν ἐλευθερία.

17. Πολιτ., 1282 b.

18. Θουκ. 2, 37.

Οί θέσεις αὐτὲς δὲν ἀποτελοῦν προσπάθεια ἐντυπωσιασμοῦ, ἀλλὰ ἀπηχοῦν μία πραγματικότητα ποὺ ἐπιβεβαιώνεται κυρίως ἀπὸ τὶς κωμωδίες τοῦ Ἀριστοφάνη, οἱ ὁποῖες μὲ κάθε ἐλευθερία ἔκριναν καὶ σατιρίζαν θεσμοὺς καὶ πρόσωπα. Ἀνεκτικότητα, λοιπόν, αἷτημα ἰδιαίτερα ἐπικαίρο στὶς σύγχρονες κοινωνίες.

Αὐτὴ ἡ στέρεα θεμελιωμένη σὲ θεσμοὺς πολιτεία, ἔχοντας ἐξασφαλίσει τὴν λειτουργία της, θέτει καὶ ἐπιπλέον στόχους. Κατ' ἀρχὴν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν **ἐσωτερικὴ ἰσορροπία** τῶν πολιτῶν της, γι' αὐτὸ φροντίζει νὰ μὴν τοὺς ἐπιβαρύνῃ μόνο μὲ καθήκοντα καὶ ὑποχρεώσεις, ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, ἀλλὰ νὰ βρῖσκη πολλὰς εὐκαιρίες ξεκούρασης καὶ γιὰ τὸ πνεῦμα, *πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ*¹⁹. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἔχει θεσπίσει γιορτὲς καὶ ἀγῶνες ποὺ τελοῦνται καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ χρόνου. Διαφορετικά, ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ μέριμνα γιὰ ἀναψυχὴ καὶ ἀνανέωση, ὁ περιφροντισ καὶ ὑπεύθυνος πολίτης θὰ λύγιζε κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ὑποχρεώσεων. Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ τοῦ Περικλῆ δὲν ἀποτελεῖ ὑπερβολή, γιατί ἡ ἀγάπη τῶν Ἀθηναίων γιὰ τὶς γιορτὲς ἦταν γνωστὴ καὶ σχολιαζόταν ἤδη στὴν ἀρχαιότητα: π.χ. ὑπάρχει ἡ μαρτυρία ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι *εἶχαν τὶς διπλάσιες γιορτὲς ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἄλλοι*²⁰. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ Δημόκριτος, κινούμενος στὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ ἀπηχώντας τὴν ἀντίληψη ὅχι μόνο τῶν Ἀθηναίων ἀλλὰ εὐρύτερα ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἔλεγε: *"βίος ἀνεόρταστος μακρὰ ὁδὸς ἀπανδόκευτος"*²¹, δηλαδή ζωὴ χωρὶς γιορτὲς μοιάζει μὲ μακρὸ ταξίδι χωρὶς ξεκούραση. Εἶναι, λοιπόν, φανερό ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ θεσμοθέτηση τῶν γιορτῶν καὶ τῆς ἀνάπαυλας, ποὺ στὸ σύγχρονο κοινωνικὸ κράτος ἀποτελοῦν θεσμοθετημένες κατακτήσεις.

Ἡ ἄλλη βασικὴ μέριμνα τῆς πόλης-κράτους ἦταν ἡ **ἐξασφάλιση ἄνετης διαβίωσης** γιὰ τοὺς πολῖτες μὲ τὴν ἐπάρκεια ὑλικῶν ἀγαθῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι γνώριζαν οἱ Ἀθηναῖοι πὼς ἡ διασφάλιση τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης καὶ ἡ διατήρηση τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς προαπαιτεῖ τὴν ἱκανοποίηση τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν τῶν πολιτῶν, γι' αὐτὸ ἐπεδίωκαν τὴν *οἰκειοτέραν ἀπόλαυσιν* αὐτῶν. Δὲν χρειάζεται, νομίζω, νὰ σχολιάσωμε τὴν πρακτικὴ σημασία αὐτῆς τῆς ἐπιδίωξης, φθάνει νὰ δοῦμε πόσο ὑποφέρουν οἱ σύγ-

19. Θουκ. 2, 38.

20. Ψευδο-Ξενοφῶν, Ἀθην. Πολ. 3,28.

21. Στόβ. Ἀνθολ. 3.16,22.

χρονες δημοκρατικές κοινωνίες του ανεπτυγμένου κόσμου από την ύστερηση σε αυτόν τον στόχο. Πολίτες στερημένοι των βασικών αγαθών περιθωριοποιούνται, αναπτύσσουν παραβατική συμπεριφορά και στρέφονται με όργη και αγανάκτηση έναντίον της κοινωνίας και του κράτους.

Είναι φυσικό κάθε ώριμη πολιτικά κοινωνία, όπως η αθηναϊκή, να ενδιαφέρεται και για την **πνευματική καλλιέργεια** των πολιτών της, γι' αυτό και η πόλη έχει γίνει η παιδευτική έστια της Ελλάδος. Πράγματι, στην Αθήνα έζησαν και δημιούργησαν πνευματικές προσωπικότητες από όλον τον ελληνικό κόσμο. Όλοι οι τομείς της γνώσης, και της τέχνης αναπτύχθηκαν μοναδικά και έδωσαν τα υψηλότερα δείγματα στην ποίηση, το θέατρο την φιλοσοφία, την ιστορία, την αρχιτεκτονική.

Ο Περικλής και στο σημείο αυτό προσπαθεί να αναδείξει την διαλεκτική σχέση πόλης-πολίτη και σε αυτή να στηρίξει την πρόοδο και την ευημερία των πολιτών. Γι' αυτό τονίζει ότι η πόλη ενδιαφέρεται για τον κάθε πολίτη και τον διαμορφώνει έτσι ώστε να είναι πρότυπο πολυμέρειας και αυτονομίας. Η πόλη-κράτος στηρίζει την ύπαρξή της στην ποιότητα των πολιτών της, γι' αυτό τους παρέχει όλες τις δυνατότητες, για να καλλιεργήσουν το πνεύμα τους και να εξασφαλίσουν την πολυμέρεια. Η θέση νοῦς *ὕγιης ἐν σώματι ὕγιει* είναι ένδεικτική για το πώς έβλεπαν την αρμονική ανάπτυξη σώματος και πνεύματος, αποφεύγοντας με κάθε τρόπο την μαλθακότητα. Καλλιεργοῦμε τα γράμματα- ὑποστηρίζει ο Περικλής- χωρίς να καταντοῦμε μαλθακοί, φιλοσοφοῦμεν *ἀνευ μαλακίας*.

Αλλά και στις πνευματικές ένασχολήσεις έπρεπε να επιδιώκεται η **πολυμέρεια**, την οποία ένσαρκώνουν πολλοί Αθηναῖοι: ο Σόλων ἦταν έμπορος, στρατηγός, νομοθέτης, ποιητής· ο Περικλής στρατηγός, πολιτικός, φιλόσοφος· ο Θουκυδίδης στρατηγός, ιστορικός· ο Πλάτων ποιητής, φιλόσοφος. Οι πολύπλευρες προσωπικότητες με την ποικιλία των ένδιαφερόντων και τις πολλαπλές ικανότητες αποτελοῦσαν έγγυηση για τη δημοκρατία, γιατί αυτό το καθεστώς στηρίζεται στο σύνολο, χωρίς όμως να καταργη το άτομο. Η διαμορφούμενη κάθε φορά πλειοψηφία, για την άμεση δημοκρατία της αρχαιότητας, έχει ανάγκη από ικανούς πολίτες που παράγουν πολιτική, θεσπίζουν νόμους, εκλέγουν τους άρχοντες, ασκοῦν κριτική, δικάζουν στα δικαστήρια, αποφασίζουν για πόλεμο ή για ειρήνη. Η ποικιλότητα των καθηκόντων απαιτεί την πολυμέρεια των πολιτών.

Φυσικά δὲν ὑποστηρίζομε ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἰδανικά στὸ πλαίσιο τῆς δημοκρατίας πὺν περιγράφομε, ὅμως ἡ ἴδια ἡ στοχοθεσία καθ' ἑαυτὴ καὶ ἡ προσπάθεια ἐπίτευξης αὐτῶν τῶν στόχων ἀποδεικνύει ὅπωςδὴποτε τὴν ποιότητα τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτεύματος.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἐπειδὴ γινώριζαν ὅτι οἱ ὑποθέσεις πὺν σχετίζονταν μὲ τὴ ζωὴ τῆς πόλης δὲν ἔπρεπε νὰ στηρίζονται μόνο σὲ πρόσωπα καὶ ὅτι δὲν ἐπιδέχονταν αὐτοσχεδιασμούς, ὀργάνωσαν **σταθεροὺς θεσμούς**, ὅπως ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου καὶ ἡ Βουλὴ. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἀποτελούμενη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐνήλικες Ἀθηναίους πολῖτες συνεδριάζει 40 φορὲς περίπου τὸν χρόνον καὶ ψηφίζει νόμους, ἐγκρίνει τὸν προϋπολογισμό τῆς πόλης-κράτους, ἀποφασίζει γιὰ πόλεμον ἢ μὴ, ἐκλέγει τοὺς ἄρχοντες. Καὶ καθὼς δὲν εἶναι δυνατόν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου νὰ συνεδριάξῃ μόνιμα, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συνέχεια τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, μεταβιβάζει μέρος τῆς ἐξουσίας στὴν Βουλὴ. Ἡ Βουλὴ ἀπαρτίζεται ἀπὸ 500 μέλη πὺν ἐκλέγονται μὲ κλήρωση, γιὰτὶ στὴν ἀθηναϊκὴ δημοκρατία εἶναι ὁ καθένας ἱκανὸς καὶ ἔτοιμος νὰ ἀναλάβῃ εὐθύνες στοὺς κόλπους τῆς πόλης. Ὁ ρόλος τῆς Βουλῆς εἶναι νὰ ἐλέγχῃ τὰ δημόσια οἰκονομικά, τὴν τήρηση τῶν νόμων, τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ νὰ προετοιμάζῃ τίς συνελεύσεις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου. Ἔτσι ἡ ἐνασχόληση μὲ τὰ κοινὰ ἦταν καθημερινὴ ὑπόθεση, γι' αὐτὸ ὁ Θουκυδίδης ἐκτιμοῦσε ὅτι " ὁποῖος δὲν ἐνδιαφέρεται ἐνεργὰ γιὰ τὴν πολιτικὴ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὄχι φιλήσυχος, ἀλλὰ ἀχρηστος "²².

Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ κατ' ἐπέκταση οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, εἶναι ἐπίσης ἐραστές τοῦ ὥραιου, **ὑπέρμαχοι τῆς καλαισθησίας**, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀπλότητα καὶ λιτότητα, ἀποφεύγοντας κάθε ὑπερβολή. Ἡ Ἀθήνα, στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς της κοσμήθηκε μὲ ἐξαιρετικὸν κάλλους ἔργα τέχνης: ὁ Παρθενώνας, ὁ ναὸς τῆς Νίκης, τὸ Ἐρεχθεῖο, ὁ ναὸς τοῦ Ἡφαίστου, γνωστὸς καὶ ὡς Θησεῖο, τὰ ἔργα τοῦ Φειδίου εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀντιπροσωπευτικότερα δείγματα ὑψηλῆς τέχνης καὶ αἰσθητικῆς, ἀξεπέραστα ἀρχιτεκτονήματα πὺν ἐξέφραζαν τὸ μέτρο καὶ τὴν ἁρμονία. Ἐντάσσονται δὲ στὴν ἀντίληψη πὺν ἐπίσης ἐκφράζει ὁ Περικλῆς στὸν Ἐπιτάφιο λόγο: ἀγαπᾶμε τὸ ὥραϊο μὲ ἀπλότητα, *φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μέτ' εὐτελείας* ²³.

22. Θουκ. 2, 40.

23. Θουκ. 2, 40.

Οἱ ἴδιοι ρυθμοί, ὁ δωρικός, ὁ ἰωνικός, ὁ κορινθιακός, καὶ ἀνάλογες εἰκαστικές προτιμήσεις ἐπηρέασαν καὶ σφράγισαν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δημιουργία καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἀντίληψη τῆς Εὐρώπης, καὶ ὄχι μόνο, γιὰ τρεῖς τοῦλάχιστον αἰῶνες. Τὰ μεγάλα ἀρχιτεκτονήματα τῆς Εὐρώπης, μουσεῖα, ὄπερες, θέατρα καὶ ἄλλα δημόσια κτήρια, φέρουν ἀνεξίτηλη τὴν σφραγίδα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς τέχνης. Ἐπίσης ἔργα τέχνης ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα κοσμοῦν τὰ μεγαλύτερα μουσεῖα τοῦ κόσμου, τὸ Βρετανικὸ, τοῦ Λούβρου, τοῦ Μονάχου, τῆς Περγάμου στὸ Βερολῖνο καὶ ἀποτελοῦν πόλο ἑλξης εἰδικῶν μελετητῶν καὶ τουριστῶν. Στὰ ἀριστουργήματα τῶν Ραφαήλ, Μιχαὴλ Ἀγγελου, Τισιανοῦ, Μποτιτσέλι, Τιντορέντο, Βερονέζε, Λεονάρντο ντὰ Βίντσι καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων δασκάλων τῆς Ἀναγέννησης οἱ ἀναφορὲς στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα εἶναι ἰδιαίτε-
 ρως ἐμφανεῖς.

Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ὁ σύγχρονος εὐρω-
 παϊκὸς πολιτισμὸς ἀπορρέει ἀπὸ τὸ πολιτισμικὸ κληροδότημα, ποὺ μέσα ἀπὸ τὸν λόγο τοῦ Περικλῆ ἤδη περιέγραψα, αὐτὸ τῆς ἀνοιχτῆς
 ἔρευνας, τῆς ἀντιαριστοκρατικῆς σκέψης, τῆς ἐλεύθερης ἔκφρασης,
 τῆς πίστης στὸν καθαρὸ λόγο καὶ τὴν ἐπιστήμη.

Ἡ σύλληψη τῆς ἀξίας τοῦ Ἀθλητισμοῦ, ὄχι μόνο γιὰ τὸ ἄτομο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς κοινωνίες, εἶναι, ὡς γνωστόν, προῖον ἐπίσης τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὰ Πύθια, τὰ Νέμεα, τὰ Ἰσθμια καὶ κυρίως τὰ Ὀλύμπια, ἀπὸ ὅπου προέρχονται καὶ οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, ἦταν ἀφορμὴ γιὰ νὰ συναντηθοῦν οἱ πόλεις-κράτη, νὰ παραμερί-
 σουν διαφορὲς –γι’ αὐτὸ ὑπῆρχε καὶ κατάπαυση ἐχθροπραξιῶν, ἢ *ἐκεχειρία* – καὶ νὰ θαυμάσουν σωματικὲς ἀλλὰ καὶ πνευματικὲς ἐπιδόσεις, καθὼς οἱ ἀγῶνες δὲν ἦταν μόνο ἀθλητικοί, ἀλλὰ μουσι-
 κοὶ καὶ λογοτεχνικοί.

Στὴν ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα στὴν Εὐρώπη, πρέπει νὰ προσμετρήσωμε καὶ **τὴν δημιουργία** στὴν ἀρχαία Ἑλ-
 λάδα **ἐνώσεων** ποὺ συγκεντρώνουν ἀνθρώπους μὲ τὴν ἴδια κοσμο-
 θεωρία. Ἔχει τεράστια σημασία γιὰ τὴν κοινωνικὴ δομὴ τῆς Εὐρώπης τὸ γεγονὸς ὅτι παραλλήλως πρὸς τὶς παραδοσιακὲς
 ὁμάδες ὅπως ἡ οἰκογένεια, ἡ φυλὴ κ.τ.λ. δημιουργοῦνται ἐνώσεις
 ποὺ δὲν στηρίζονται στὴν θρησκευτικὴ παράδοση, ἀλλὰ σὲ πνευμα-
 τικοὺς δεσμούς. Ἡ ὑπαρξὴ κομμάτων, ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων,
 σχολῶν στὴν Εὐρώπη, ἐνώσεων ποὺ θεμελιώνονται σὲ κοινὲς πεποι-
 θήσεις καὶ θεωρίες, ὀφείλεται στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα.

Ὡστόσο καὶ ἡ Κοινωνία τῶν Ἑθνῶν, καὶ ὁ σημερινὸς Ο.Η.Ε., ὅπως καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πολιτικοοικονομικὸς σχηματισμὸς, ἀρχικὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος καὶ σήμερα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, ἔχουν ὄχι ἀπλῶς τὶς ρίζες τους, ἀλλὰ συγγενεῖς σχηματισμοὺς στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Πρόκειται γιὰ τὶς Ἀμφικτυονίες²⁴ καὶ κυρίως γιὰ τὶς Συμπολιτεῖες²⁵, ποὺ συνέλαβαν καὶ πραγματοποιήσαν τὴν ἰδέα τῆς δημιουργίας διακρατικῶν ἐνώσεων καὶ ὑπερκρατικῶν κοινοτήτων.

Οἱ Ἀμφικτυονίες, ἐνώσεις αὐτόνομων γειτονικῶν πόλεων-κρατῶν μὲ φυλετικὸ καὶ θρησκευτικὸ χαρακτήρα, στόχευαν στὸ νὰ ὑπερβοῦν τὴν κατακερμάτιση τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὶς πόλεις-κράτη, νὰ δημιουργήσουν εὐκαιρίες προσέγγισης τῶν πόλεων μεταξύ τους μὲ ἀφορμὴ κοινές θρησκευτικὲς γιορτές, νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀνάγκες πολιτικῆς, φορολογικῆς, καὶ νὰ συντελέσουν στὴν δημιουργία μιᾶς πανελλήνιας ἐθνικῆς συνείδησης. Γνωστὲς ἀμφικτυονίες ἦταν τῶν Ἰώνων, μὲ κέντρο τὴν Δῆλο, τῶν Δωριέων καὶ τῶν Αἰολέων, ἐνῶ πιὸ σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ Ἀμφικτυονία τῶν Δελφῶν ποὺ ἀπέκτησε πανελλήνιο χαρακτήρα. Ἡ σημαντικὴ ἀρχὴ τῶν ἀμφικτυονιῶν ποὺ ἀξίζει νὰ μνημονεύσωμε εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοψηφίας τῶν μελῶν ποὺ καθιέρωνε τὴν ἰσοτιμία τους, ἔτσι ὥστε ἡ Ἀμφικτυονία νὰ μὴν κινδυνεύη νὰ γίνῃ ὑποχείριον τῶν μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν πόλεων καὶ ὁμάδων. Συνεκτικὸς δεσμὸς ἦταν ὁ ὅρκος γιὰ τὴν εἰρηνικὴ συνύπαρξη. Γιὰ νὰ συνειδητοποιήσωμε τὴν πρωτοπορία αὐτῆς τῆς ἰδέας φθάνει νὰ τὴν τοποθετήσωμε στὸν χρόνο: οἱ πρῶτες ἀμφικτυονίες ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὸ 1450 π.Χ.

Καὶ φθάνουμε στὸν 5ο αἰῶνα π.Χ. ποὺ συγκροτοῦνται οἱ πρῶτες **Συμπολιτεῖς ἢ Κοινά**, τῶν Ἀρκάδων, Βοιωτῶν καὶ Ἀχαιῶν, οἱ ὁποῖες κατὰ τὸν 3ο αἰῶνα, ἐξελίσσονται καὶ ἀποκτοῦν ὀλοκληρωμένη μορφή. Συγκεκριμένα, πρόκειται πλέον γιὰ ἔνωση πόλεων σὲ κράτος μὲ ἐνιαία κεντρικὴ διοίκηση, ἡ ὁποία ὅμως ἐξασφαλίζει σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς πόλεις ἴσα δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις. Ἡ κεντρικὴ διοίκηση ἀσκεῖται ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν πόλεων-μελῶν ποὺ καθόριζαν τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ συγχρόνως μποροῦσαν

24. Περισσότερα γιὰ τὶς Ἀμφικτυονίες στὴν *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1973, τόμος Γ2, σ.43 κ.ε.

25. Περισσότερα γιὰ τὶς Συμπολιτεῖες στὴν *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1973, τόμος Δ, σ. 472-73.

νά ἐπεμβαίνουν σὲ ζητήματα ἐσωτερικῆς πολιτικῆς. Στὴν δικαιοδοσία τῆς ἀνῆκαν ἐπίσης οἱ στρατιωτικὲς δυνάμεις καὶ ἡ κοπὴ νομισμάτων, μάλιστα οἱ πόλεις-μέλη δὲν εἶχαν δικαίωμα νὰ κόβουν δικὰ τους νομίσματα. Ἰσχυαν γιὰ ὅλες τὰ ἴδια μέτρα καὶ σταθμά. Ἡ ἀναλογία μὲ τὶς διοικητικὲς δομὲς τῆς Ε.Ε καὶ τὸ κοινὸ νόμισμα τῆς Εὐρώπης, τὸ εὐρώ, εἶναι προφανές.

Κάθε πόλη-μέλος εἶχε πλήρη αὐτονομία ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὸ πολίτευμά της ἦταν δημοκρατικό. Χωρὶς αὐτὴ τὴν προϋπόθεση ἡ παραμονὴ τῶν πόλεων στὴν συμπολιτεία ἢ ἡ προσχώρηση ἄλλων ἦταν ἀδύνατη. Δημοκρατικὸ χαρακτηριστὴρ εἶχε καὶ ἡ διάρθρωση τῶν πολιτικῶν ὀργάνων καὶ ἡ σχέση μεταξὺ τους. Ἀνώτατη ἐξουσία ἦταν ἡ Γενικὴ Συνέλευση, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ πολῖτες τῶν πόλεων, καὶ ὑπῆρχε καὶ ἡ Βουλὴ τῆς Συμπολιτείας, τῆς ὁποίας τὰ μέλη προέρχονταν ἀπὸ τὶς πόλεις, ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν ἀντιπροσώπων ἦταν ἀνάλογος μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς κάθε πόλης.

Πρόκειται γιὰ τὴν τελειότερη πολιτειακὴ ὀργάνωση ποὺ δημιούργησαν οἱ Ἕλληνες, ἡ ὁποία περιορίζε τὴν πολιτικὴ διάσπαση χωρὶς τὴν ἀπώλεια τῆς αὐτονομίας τῶν μελῶν, δημιουργοῦσε δὲ ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Ἐγγυᾶτο τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἀσφάλεια χωρὶς τὴν στέρηση τῆς ἐλευθερίας. Σημαντικότερες Συμπολιτεῖες ἦταν ἡ Αἰτωλικὴ καὶ ἡ Ἀχαϊκὴ. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση μπορεῖ, λοιπόν, νὰ θεωρηθῇ ὡς μιὰ συμπολιτεία ἰσοτίμων κρατῶν ποὺ αὐτοβούλως καταθέτουν σταδιακὰ μέρος τῆς κυριαρχίας τους στὸ κοινὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνωσης.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς θὰ ἤθελα νὰ κάνω καὶ μικρὴ ἀναφορὰ σὲ **οἰκονομικοὺς θεσμοὺς** ποὺ διαμορφώθηκαν ἀπὸ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ πνεῦμα καὶ ἐπηρέασαν ἀργότερα τὴν οἰκονομικὴ σκέψη. Ἴσως πρῶτος ὁ Σωκράτης συνέλαβε καὶ ἀνέπτυξε τὴν ἰδέα ὅτι τὰ *οἰκονομικά ἀποτελοῦν μία ἐπιστήμη*, ἓνα σῶμα γνώσεων, καὶ μίλησε γιὰ τὴν "ἐπιστήμη τῆς οἰκονομίας"²⁶, ἐνῶ συνέλαβε πρῶτος τὴν ἔννοια τοῦ οἰκονομικοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ἐπίσης διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι γιὰ νὰ γίνῃ κάτι χρήσιμο καὶ ὠφέλιμο, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἀντίστοιχη γνώση πῶς νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ σωστά. Ὁ Σωκράτης δηλαδὴ εἶχε πλήρη γνώση τῆς σχέσης γνώσης καὶ ἀξίας²⁷, γι' αὐτὸ

26. Ξενοφ., *Οἶκον*. II 12.

27. Ξενοφ., *Οἶκον*. I 10.

καὶ τονίζει ὅτι σὲ θέματα οἰκονομίας "πετυχαίνουν περισσότερον αὐτοὶ ποὺ κάνουν τὰ λιγότερα λάθη". Ἀξιοπρόσεκτες καὶ ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις γιὰ τὴν ἐξειδίκευση καὶ τὸν καταμερισμὸ ἐργασίας βρίσκουμε στὸν Ὅμηρο, τὸν Ἡσίοδο, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἔτσι ἐνῶ ἡ πολυμέρεια τοῦ ἀτόμου εἶναι γιὰ τοὺς ἀρχαίους προτέρημα, ἡ πολυπραγμοσύνη χωρὶς γνώση εἶναι μειονέκτημα· "ὅταν κανεῖς πολυπραγμονῇ, τὰ κάνει ὅλα μέτρια", παρατηρεῖ ὁ Πλάτων στὴν *Πολιτεία*²⁸.

Ὁ Πλάτων ἔχει ἐπίσης συλλάβει ἀπόλυτα τὸν τρόπο ποὺ λειτουργεῖ ἡ ἀγορά, ὅπως φαίνεται στὴν *Πολιτεία*²⁹, ὅπου ὑποστηρίζει ὅτι "στὴν ἀγορὰ καὶ τὸ ἐμπόριο οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ συνεννοοῦνται ἀποδεχόμενοι ὁρισμένες ἀρχές ἐντιμότητος. Διαφορετικά, θὰ χρειαζόταν οἱ νομοθέτες νὰ μὴν κάνουν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ θεσπίζουν συνεχῶς νέους νόμους, νομίζοντας ὅτι ἔτσι θὰ πετύχουν τὸ καλύτερο. Ὅσοι ὁμως προσπαθοῦν μόνο μὲ νόμους νὰ σταματήσουν τὰ ἀδικήματα εἶναι σάν νὰ προσπαθοῦν νὰ κόψουν τὰ κεφάλια τῆς Λερναίας Ὑδρας". Ὁ ρόλος τῆς πολιτείας εἶναι νὰ θεσπίζη γενικὲς ἀρχές, ποὺ θὰ καθορίζουν τὴν λειτουργία τῆς ἀγορᾶς καὶ νόμους ποὺ θὰ ἐξασφαλίζουν τοὺς ἀσθενέστερους πολῖτες, γιὰτὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, "τὴν ἰσότητα καὶ τὴν δικαιοσύνη τὴν ἀποζητοῦν οἱ ἀδύναμοι". Ἀργότερα ὁ Ἀριστοτέλης διατύπωσε τὴν βασικὴ ἀντίληψη τῆς οἰκονομίας ὅτι στὶς κοινωνίες οἱ ἀνταλλαγὲς προϊόντων γίνονται μὲ βάση ὄχι τὴν ἰσότητα ἀλλὰ τὴν ἀναλογικότητα, δηλαδὴ τὸ βασικὸ μέτρο στὴν ἀνταλλαγή εἶναι ἡ ἀνάγκη, ὅ,τι σήμερὰ ἀποδίδομε μὲ τὸν ὅρο *ζήτησις*³⁰.

Ἐνδιαφέρουσες ἀντιλήψεις ἀπαντοῦν ἐπίσης γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἥδη στὰ ἔργα τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἀργότερα στὸν Ἡράκλειτο καὶ τὸν Πλάτωνα, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ δημοσίου συμφέροντος, ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ προηγεῖται ἔναντι τοῦ ἀτομικοῦ, γιὰτὶ ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Θουκυδίδης "ἂν κάποιος δυστυχῇ σὲ πατρίδα ποὺ εὐημερεῖ, ἔχει περισσότερες πιθανότητες νὰ διασωθῇ"³¹.

Στὶς ἀρχαιοελληνικὲς πόλεις- κράτη διαπιστώθηκε ἐξ ἄλλου ἡ

28. Πλάτων, *Πολιτ.*, Δ, 433 α.

29. ὁ.π., Η, 556 b.

30. Ἀριστ., *Ἠθ. Νικομ.* 1131 a -1132 b.

31. Θουκ. 2, 60.

ανάγκη ύπαρξης ενός ὀργάνου ποῦ θά ἤλεγχε τήν οἰκονομική διαχείριση τῶν κρατικῶν ἐσόδων καί ἐξόδων. Τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ἐλέγχου καθῶς καί ἡ ταυτότητα τῶν ἐλεγκτικῶν ὀργάνων ὑπῆρξαν ἀντικείμενο τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, ποῦ προβληματίσθηκε γιά τήν χρηστή δημοσιονομική διαχείριση. Γιά τόν τελευταῖο αὐτό προβληματισμό ὁ Πλάτων στό ἔργο του *Νόμοι* ἀναφέρει ὅτι "δέν πρέπει νά ἔχουμε ἀνώτατο λειτουργό ὁ ὅποιος νά κυβερνᾷ χωρίς νά ἀποδίδῃ λογαριασμό, εἶναι δέ ἀναγκαῖο, γιά νά κριθοῦν οἱ λογαριασμοί, νά δημιουργηθοῦν ἀνώτατοι εἰδικοί λειτουργοί, οἱ ὅποιοι νά εἶναι προικισμένοι μέ ἀρετές καί τότε ἡ πόλη θά κάνει προόδους ". Στό πλαίσιο, λοιπόν, ενός τέτοιου θεωρητικοῦ ὑπόβαθρου ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται στήν ἀρχαία ἀθηναϊκή κοινωνία ὁ ἐλεγχος τῆς διαχείρισης τῶν δημοσίων χρημάτων. Πρῶτος ποῦ δημιούργησε ἐλεγκτικό ὄργανο ἦταν ὁ Κλεισθένης τὸ 510 π.Χ. Ἦταν ἓνα ἀνεξάρτητο σῶμα στό ὁποῖο λογοδοτοῦσαν οἱ διαχειριζόμενοι δημόσια χρήματα. Ὅταν διαπιστώνονταν ἀτασθαλίες, τὸ ἐλεγκτικό σῶμα παρέπεμπε τοὺς ὑπευθύνους στό δικαστήριο. Αὐτὸ τὸ ἐλεγκτικό σῶμα κερδίζει δίκαια τὸν τίτλο τοῦ προγόνου τοῦ σημερινοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπανταχοῦ παρουσία τῆς Ἑλλάδος, συμπυκνωμένη στὰ πέντε ἐλπιδοφόρα Δ, ὅπως ἔλεγε ἡ Ἑλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ στοὺς φοιτητές της στὴ Σορβόνη: **δημοκρατία, διάλογος, δικαιώματα, δικαιοσύνη, διανομὴ τῶν ἀγαθῶν**. Αὐτὴ ἡ συμπύκνωση ἀποτελεῖ τρόπο τοῦ ζην, ἄσχετα ἂν στήν Ἑλλάδα συχνά τὸν ἀπαρνιόμαστε καί στήν Εὐρώπη οἱ πολλοὶ ἀγνοοῦν τήν προέλευσή του. Ὅλοι ὁμως συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ ζοῦμε τήν Ἀπολλώνια ἢ τήν Διονυσιακή Ἑλλάδα, ὅπως τόνιζε ὁ Νίτσε, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ στοιχεῖα ἑλληνικότητας. Ἀλλωστε καί ἀρνητὲς αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, ποῦ προσπαθοῦν νά ξεφύγουν ἀπ' αὐτό, ὅπως ὑπῆρξαν οἱ γάλλοι σουρεαλιστές, ἀναγνωρίζουν πρῶτα τήν δύναμή του. Γι' αὐτὸ ὁ Ἀντρέ Μπρετόν ἀναφωνεῖ: "*Τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα βρίσκεται ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴ κατοχὴ ἐδῶ καί δυὸ χιλιάδες πεντακόσια χρόνια. Εἶναι πιά καιρὸς νά ἐλευθερωθοῦμε*". Ἀλλὰ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἐπιθυμία γιά ἐλευθερία ξαναβάζει τήν εὐρωπαϊκὴ διανόηση πάλι μέσα στό ἑλληνικὸ πνεῦμα. Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνιμη ἐπιδίωξη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος νά ἐλευθερώνεται, νά διευρύνῃ τὰ ὅρια, νά προτείνῃ, νά διαλέγεται, νά δημιουργῇ, νά μορφοποιῇ τὸ καινούργιο.

Σήμερα μέσα στην άβελαιότητα της εποχής, στις αντιφάσεις και στις συνθήκες αλλοτρίωσης, ή Ελλάδα, ως άμεσος κληρονόμος μιᾶς μοναδικῆς παράδοσης που σημάδεψε βαθιά και διαμόρφωσε σέ σημαντικό βαθμό τὸν κόσμο και ὡς κληρονόμος ἑνὸς πολιτιστικοῦ οἰκουμενισμοῦ που διαμορφώθηκε στὴν περίοδο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου και τοῦ Βυζαντίου, ἔχει ἀνάγκη ἀλλὰ και ἱστορικὴ εὐθύνη νὰ γυρίση στὰ οὐσιώδη και νὰ ἀναφωνήσῃ μαζί μὲ τὸν μεγάλο μας ἱεροφάντη ποιητὴ Σικελιανό

*Τὸ γένος βουλιαγμένο μὲς τὸν αἰῶνα
νὰ λυτρωθεῖ μονάχο του μπορεῖ.
Μὰ νὰ ξυπνήσει πρέπει ἡ πλέρια Μνήμη,
βαθειά του, ἀδάμαστη και τρομερή!
Κανεῖς δὲν θὰ ξεφύγει τῇ γεννιά του!
Τὸ βάρος της θὰ σκώσει ὡς τῇ στιγμῇ
πού, βγαίνοντας ἀπὸ τὴ λησμονιά του
στὸ φῶς, πού πιά δὲν στέκουν δισταγμοί,
τῆς ζωῆς θὲ νὰ ντυθεῖ τὴν πανοπλία
καί, μὲ ἀκέραιο τὸν ἄγιο σκελετὸ
τῶν περασμένων,
θὰ στηθεῖ στὴ γῇ του
μὲ τὸ κεφάλι ἀλύγιστο κι ὀρθό!*

Τὸ κεφάλαιο τοῦ πολιτιστικοῦ οἰκουμενισμοῦ παραμένει γιὰ τὴν Ἑλλάδα παρακαταθήκη γιὰ ἔθνικὴ αὐτογνωσία, ἔθνικὴ συνείδηση, πολιτιστικὴ ταυτότητα και ἀνεξάντλητη πηγὴ ἐμπνεύσεως και νέας δημιουργίας.

Ὅσο γιὰ τὴν Εὐρώπη πού προόδευσε ἐπιστημονικά και τεχνολογικά, ἀναπτύχθηκε οἰκονομικά, κατοχύρωσε θεσμοὺς και διακρίθηκε στὶς πνευματικὲς κατακτήσεις, εἶναι ὠφέλιμο και ἀποτελεσματικὸ νὰ ἀναβαπτίζεται στὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα και στὶς διαχρονικὲς του ἀξίες, πού δοκιμάσθηκαν στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, και νὰ καυχᾶται πού εἶναι γηραιά, γιατί ὡς γηραιά εἶναι πιὸ ἔμπειρη και πιὸ σοφή.

Ἑλληνισμός και Εὐρώπη. Ἐλπίζω ὅτι τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα πού ἐτέθη, ἂν δηλ. μπορούμε νὰ φαντασθοῦμε τὴν Εὐρώπη χωρὶς τὴν Ἑλλάδα ἢ τὴν Ἑλλάδα ἐκτὸς Εὐρώπης, πῆρε ἀπάντηση. Ὅμως εἶχε ἤδη ἀπαντηθῇ ἀπὸ τὸν σοφὸ λόγὸ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ: "Ὁ

Ἑλληνισμός, χωρίς Εὐρωπαϊσμό εἶναι κάτι μισό καὶ ἄπλερο", ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου: "*Ἡ Εὐρώπη εἶναι ἀκριβῶς ὁ πιὸ ἀκριβὸς καρπὸς τῆς Ἑλλάδας*" ἢ ἀπὸ τὸ ἐντυπωσιακὸ ρητορικὸ ἐρώτημα τοῦ γερμανοῦ διανοητῆ Bruno Snell "*Θέλουμε νὰ γίνουμε μιμητὲς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπομένως νὰ γίνουμε Εὐρωπαῖοι;*"

Νομίζω ὅτι σὲ μᾶς δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ συμφωνήσουμε μαζί τους στὴν πράξη μακριὰ ἀπὸ κενὲς διακηρύξεις, εἰλικρινεῖς γνῶστες τῆς ἱστορίας καὶ τῶν θεσμῶν.